

УДК 378.091.12-057.4:378.014.25:341.24

Ірина Регейло

ORCID iD 0000-0003-0512-2456

доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
начальник науково-організаційного відділу,
Президія НАПН України,
вул. Січових Стрільців, 52 а, 04053 Київ, Україна,
240615@ukr.net

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ (1988 - 2009 рр.): НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

На основі аналізу міжнародних нормативних документів з'ясовано ціннісні орієнтири Болонського процесу та інструменти, якими вони імплементуються. Встановлено, що фундаментальними цінностями Болонського процесу визначено академічну свободу, інституційну (університетську) автономію, нероздільність викладацької та дослідницької діяльності, збереження традицій європейського гуманізму. Обґрунтовано, що впродовж першого десятиліття реформування вищої освіти країн – його учасниць до переліку цінностей уведено: студентоцентроване навчання, якість та інноваційність вищої освіти, державну відповідальність за вищу освіту та соціальну справедливість. Доведено, що встановлені ціннісні орієнтири для системи вищої освіти забезпечили відповідне віддзеркалення на діяльність викладацького персоналу та дотримання ним відповідних вимог.

Ключові слова: Болонський процес; викладацький персонал; Європейський простір вищої освіти; Європейський дослідницький простір; комюніке; фундаментальні цінності; ціннісні орієнтири; ціннісні принципи.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2018.3-4.4351>

Вступ. У листопаді 2017 р. на саміті лідерів Європейських держав відбулося обговорення політики у сфері освіти та культури з метою більш оптимального використання їхнього потенціалу для створення робочих місць, економічного зростання та соціальної справедливості на всій території ЄС. Предметом обговорення слугувало Звернення Європейської комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та Комітету регіонів «Зміцнення європейської ідентичності через освіту та культуру», яке ґрунтувалося на виокремленні чотирьох напрямів освітньої політики із виявленням у них певних проблем і шляхів їх вирішення (Strengthening European Identity through Education and Culture, 2017). Одним із них таких напрямів визначено «інвестиції в людей та їх освіту», оскільки саме освіта і культура мають пріоритетну роль у поширенні спільних цінностей, з-поміж яких «свобода, демократія, рівність, повага до верховенства права, прав людини та гідності є фундаментальними цінностями, на яких ґрунтується Європейський Союз» (Strengthening European Identity through Education and Culture, 2017, р. 9). У межах цього напрямку обґрунтовано три основні чинники, що сприятимуть поліпшенню освіти, серед яких першочерговим є підготовка викладацького персоналу та викладання, урахуваючи те, що викладач відіграє одну з ключових ролей в освітньому процесі. Все ж провідною ідеєю висновку Звернення обґрунтовано

необхідність підготовки Рекомендацій Ради ЄС про загальні цінності. Отже проблема більш широкого представлення цінностей у сфері освіти, і зокрема через її носіїв – викладацький персонал, набуває особливої актуальності.

Дослідженню проблеми цінностей присвячено багато наукових праць вітчизняних учених. Особливо важливим для нашої розвідки є наукові роботи зарубіжних дослідників, зокрема щодо аналізу цінностей в площині професійного розвитку та академічної свободи у викладацькій діяльності (К. J. Bieschke, L. V. Mintz (2012), вивчення досвіду Болонського процесу для США (С. Adelman (2009), R. Watkins (2017), використання інноваційних методологій як головного чинника у розвитку компетентностей студентів, що впливає на їх цінності та має позитивне значення у процесі працевлаштування (M. Salas Velasco (2014), цінності як моделі очікування успіху в студентів (A. M. Durik, O. G. Shechter, M. Noh, C. S. Rozek, J. M. Narackiewicz (2014), вивчення освітніх цінностей у рамках нової парадигми освіти, заснованої на компетентностях (Y. Moon (2007), педагогічного імперативу викладання цінностей, який виходить за межі особистих або системних інтересів та ідеологій, у державному, приватному та релігійному секторах (T. J. Lovat, N. D. Clement (2008), дослідження проблеми викладання критичного мислення з ціннісними орієнтирами на основі діалогового та недіалогового циклів уроків у системі передпрофесійної освіти (S. Frijters, G. Dam, G. Rijlaarsdam (2008). Утім актуальним, на нашу

думку, є висвітлення проблеми цінностей у системі Болонського процесу.

Мета статті – з'ясувати ціннісні орієнтири Болонського процесу і висвітлити їхній розвиток шляхом здійснення аналізу міжнародних нормативних актів, які регламентують реформування вищої освіти в країнах – учасниках, та спрямовують діяльність викладачів.

Ціннісні орієнтири в контексті компетентностей викладацького персоналу. З метою всебічного представлення онтогенезу цінностей (ціннісних орієнтацій) в системі вищої освіти в умовах Болонського процесу необхідно, насамперед, з'ясувати їх визначення та класифікацію. Нині у вітчизняному науково-освітньому просторі простежується більше 100 визначень цінностей, зокрема, у сфері освіти це «відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність у наданні переваги певним цінностям у різних життєвих ситуаціях, спосіб розрізнення особистісних явищ і об'єктів за рівнем їхньої значущості для людини» (Кремень, 2008, с. 991).

Утім найбільш актуальним є висвітлення цінностей у системі координат компетентностей науково-педагогічного працівника, орієнтуючись на закон «базисної організації компетентностей» (Луговий, Слюсаренко, Таланова, 2018). Згідно з законом та з урахуванням основних видів соціально-культурної інформації – знань, цінностей, проектів, консенсусів і художніх образів, виявлено п'ять фундаментальних видів компетентностей: інтелектуально-знаннєві, ціннісно-орієнтаційні, творчо-інноваційні, діалого-консенсусні та художньо-творчі (Луговий, Слюсаренко, Таланова, 2018). Пріоритетними з-поміж наведених компетентностей є ціннісно-орієнтаційні, які визначаються як «діяльнісні здатності особи на основі системи її пріоритетних принципів і предметів діяльності» (Луговий, Слюсаренко, Таланова, 2018, с. 10). Обґрунтування цінностей-предметів підтверджується тим, що «людина, як справжній суб'єкт, прагне і робить насамперед те, що для неї є... значущим», тобто «поціновується предметна... сфера діяльності», натомість у цінностях-принципах ключовим є те, «у який саме спосіб досягається предметний пріоритет, тобто які принципи досягнення» (Луговий, Слюсаренко, Таланова, 2018, с. 7). Отже до цінностей, як пріоритетних принципів, належать, зокрема, відповідальність, толерантність, якість, різноманітність, доброчесність тощо, до цінностей, як пріоритетних предметів, – знання, освіта, дослідження, викладання, якість тощо. Водночас з'ясовано, що «цінності-предмети більш різноманітні, ніж цінності-принципи» (Луговий, Слюсаренко, Таланова, 2018, с. 7). Ураховуючи наведене, саме в площині такої дихотомії доцільно розглянути формування ціннісних (ціннісно-орієнтаційних) пріоритетів Болонського процесу в онтогенезі, що

дає змогу вибудувати стратегію відповідних цінностей викладацького персоналу.

Фундаментальні цінності Болонського процесу в період 1988 – 2004 рр. Загальновідомо, що 19 липня 1999 р. за участі 29 країн започатковано Болонський процес та підписано Болонську декларацію, що ґрунтується на Великій Хартії університетів (1988 р.) (The Magna Charta of the European Universities, 1988) та Сорбонській декларації (1998 р.) (Sorbonne Joint Declaration, 1998). Метою Великої Хартії університетів (1988 р.) було визначення їх фундаментальних цінностей, до яких віднесено університетську автономію, що «має бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної й економічної влади» (The Magna Charta of the European Universities, 1988, р. 1); нероздільність викладацької і дослідницької діяльності, академічна свобода, що є, зокрема, їх основним принципом та університету в цілому, а також збереження традицій європейського гуманізму в системі університету, ґрунтуючись на взаємопізнанні та взаємодії різних культур (The Magna Charta of the European Universities, 1988, р. 2). Для реалізації ухвалених цінностей – принципів запропоновано відповідні засоби – інструменти, що надасть змогу досягнути поставлені цілі. Починаючи з 1988 р. і до нині Велику Хартію університетів підписали 816 університетів з 86 країн світу, з яких 72 заклади вищої освіти з України (The Magna Charta of the European Universities, 1988).

Продовження розвитку фундаментальних цінностей простежувалося і в Сорбонській спільній декларації «Спільна декларація про гармонізацію архітектури Європейської системи вищої освіти» (м. Париж, травень 1998 р.). Водночас вперше проголошено, що Європа повинна стати також і Європою знань, що ґрунтується на (Sorbonne Joint Declaration, 1998): навчанні і підготовці впродовж життя; усуненні перешкод і забезпеченні такого викладання й навчання, що сприяє б мобільності і співробітництву; міжнародному визнанні еквівалентності додипломного і післядипломного циклів; використанні кредитів, що забезпечить продовження освіти в різних європейських країнах; наданні доступу до диверсифікованих програм, які сприяють мультидисциплінарному навчанню; першочерговій важливості дослідницької і самостійної роботи; підтримці мобільності студентів і викладачів та їх працевлаштуванню; визнанні академічних кваліфікацій вищої освіти.

Ураховуючи наведене, варто констатувати, що Велика Хартія університетів (1988 р.) і Сорбонська декларація (1998 р.) створили ключові передумови для запровадження Болонського процесу і виступили орієнтиром для формування фундаментальних цінностей європейської системи вищої освіти та їх поширення у світі.

Офіційне запровадження Болонського процесу

в 1999 р. стало рушійною силою у реформуванні парадигми вищої освіти в Європейських країнах і запорукою створення Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), що надало європейським громадянам «необхідні знання для протистояння викликам нового тисячоліття разом із усвідомленням спільних цінностей та належності до єдиної соціальної і культурної сфери» (Спільна декларація міністрів освіти Європи, 1999, с. 1). Окреслено шість найважливіших для створення ЄПВО цілей, на підставі яких на декілька десятків років закладено фундаментальні цінності у вищій освіті. Зокрема, загально визнана та порівнянна система освітніх ступенів, введення двох циклів освіти – додипломної та післядипломної, запровадження освітніх кредитів, сприяння мобільності як права на вільне пересування, розвиток європейського співробітництва щодо забезпечення якості освіти та «просування необхідних європейських стандартів у галузі вищої освіти» (Спільна декларація міністрів освіти Європи, 1999, с. 3). Особливу увагу звернуто на незалежність та автономію університетів, що сприятиме «постійній адаптації систем вищої освіти і наукових досліджень відповідно до нових потреб, вимог суспільства та розвитку наукових знань» (Спільна декларація міністрів освіти Європи, 1999, с. 2) при збереженні відмінностей у культурі, мові, національних освітніх системах.

Отже Болонською декларацією започатковано поступ до створення нового Європейського простору вищої освіти, фундаментом якого є дотримання спільних європейських цінностей як пріоритетних шляхом реалізації відповідного інструментарію, а саме: незалежність та автономія університетів, мобільність студентів і викладачів, забезпечення якості освіти через дотримання відповідних стандартів, двоциклова освіта, кредитування, європейський вимір вищої освіти тощо.

Ключові цінності Болонського процесу було розширено на зустрічі міністрів освіти в м. Прага 19 травня 2001 р., що відображено у відповідному Комюніке (Prague Communiqué, 2001). Утім, цьому передувала копійка підготовка та проведення представницької конференції за участі понад 300 європейських закладів вищої освіти та освітніх організацій у березні 2001 р. у м. Саламанка. Значущість конференції зумовлена тим, що саме на цій зустрічі було визначено основну мету, принципи і пріоритети, які згодом стали базовими в ЄПВО загалом і для цінностей, зокрема.

Представники європейських закладів вищої освіти не тільки висловили свою підтримку Болонському процесу, підтвердили відповідні зобов'язання щодо створення ЄПВО, але і поставили питання щодо заснування Європейської асоціації університетів (European University Association (EUA) (Конференція Європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій, 2001). Основними принципами (цінностями) ЄПВО визнано, по-перше, автономію закладів вищої освіти

та їх відповідальність, що дає змогу університетам «мати право формувати свою стратегію, вибирати свої пріоритети в навчанні й провадженні наукових досліджень, витратити свої ресурси, профілювати свої програми й встановлювати свої критерії для прийому професорів і студентів» (Конференція Європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій, 2001, с. 31). По-друге, освіта, що будується на «європейських традиціях відповідальності освіти перед суспільством; на широкому й відкритому доступі як до доступного, так і післяступеневого навчання; для розвитку особистості й навчання протягом усього життя; на громадянстві як короткочасної, так і тривалої соціальної доцільності» (Конференція Європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій, 2001, с. 32). По-третє, вища освіта, що заснована на наукових дослідженнях, водночас дає підстави для створення Європейського дослідницького простору. По-четверте, організація диверсифікації, оскільки збереження різноманітності «у частині мов, національних систем, типів інститутів, орієнтації профілів підготовки та навчальних планів» (Конференція Європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій, 2001, с. 32) є однією з цінностей ЄПВО, тому важливо організувати це так, щоб в майбутньому одержати позитивні результати, а не догматизм і закритість.

Щодо Празького комюніке «До Європейського простору вищої освіти» (2001 р.), то в ньому враховано рекомендації, що були прийняті на конференції в м. Саламанка, й окреслено подальшу діяльність в площині здобуття цілей Болонського процесу. Зокрема, це (Prague Communiqué, 2001): визнання національного законодавства та використання європейського інструментарію для збереження різноманіття кваліфікацій; розвиток системи вищої освіти, що охоплює два основних цикли (доступне і післяступене) навчання; запровадження кредитної системи для взаємовизнання забезпечення якості вищої освіти та розширення її привабливості і конкурентоспроможності; поліпшення мобільності студентів, викладачів, дослідників та усунення перешкод їх вільному пересуванню; необхідність тісного європейського співробітництва і взаємодовіри до визнання національних систем забезпечення якості; посилення уваги до європейського виміру вищої освіти та відповідного забезпечення освітнього процесу.

Водночас уведено три нові ціннісні орієнтири вищої освіти, зокрема, вперше ухвалено, що (Prague Communiqué, 2001): навчання впродовж життя є одним із пріоритетів ЄПВО; заклади вищої освіти та студенти є важливими учасниками формування ЄПВО, де якість вищої освіти є основою забезпечення довіри, мобільності та відповідності; ключовою складовою міжнародної привабливості і конкурентоспроможності є якість вищої освіти і наукових досліджень. Уперше звернуто увагу на

необхідності враховувати соціальний вимір у Болонському процесі. Наведені в Празькому комюніке пріоритети слугували докорінному реформуванню європейської вищої освіти не тільки країн-учасниць Болонського процесу, але і потенційних кандидатів, що претендували на входження до нього.

Значущим у розвитку Болонського процесу є Берлінське комюніке «Створення Європейського простору вищої освіти» (19 вересня, 2003 р.), згідно з яким відбулося перетворення докторської підготовки на третій освітньо-науковий рівень вищої освіти (Berlin Communiqué, 2003). Питання про необхідність розширення двоциклової системи навчання було спеціальним предметом обговорення на Болонському семінарі в Зальцбурзі (2005 р.) і започаткувало широкомасштабні реформи у докторській освіті (Bologna Seminar, 2005). Крім того, у комюніке не лише підтверджено вагомість соціальної площини Болонського процесу та взаємозв'язків вищої освіти і дослідницького простору, на якому ґрунтуватиметься «Європа знань». Натомість розгорнуто представлені завдання та відповідний інструментарій для реалізації кожної з дев'яти основних цілей – цінностей Болонського процесу, а саме (Berlin Communiqué, 2003): забезпечення якості, структури ступенів, сприяння мобільності, запровадження системи кредитів, визнання ступенів, участі закладів вищої освіти і студентів, сприяння європейського виміру у вищій освіті, сприяння привабливості ЄПВО, навчання впродовж життя. Водночас наведені пріоритетні цілі доповнено ще однією – інтеграцією Європейського простору вищої освіти та Європейського дослідницького простору, що слугуватиме основною опорою суспільства знань. Удосконалення такої консолідації сприятиме доповненню двоциклової системи вищої освіти третім циклом – докторською підготовкою та поліпшенням якості її забезпечення, посилення уваги до міждисциплінарних досліджень, сприяння мобільності на докторському та постдокторському рівнях тощо (Berlin Communiqué, 2003).

Передумови створення Європейського простору вищої освіти. У Комюніке Конференції Міністрів країн Європи, відповідальних за вищу освіту «Європейський простір вищої освіти – досягнення цілей», що відбулося в м. Берген (19–20 травня 2005 р.), основні ціннісні принципи вибудовувалися за напрямом створення ЄПВО, як провідної мети Болонського процесу (Bergen Communiqué, 2005). Здійснюючи аналіз здобутків з реалізації Болонського процесу, зокрема в площині забезпечення якості, системи ступенів та їх визнання, термінів навчання, головну увагу зосереджено на майбутніх перспективах. До них віднесено, по перше, нерозривність вищої освіти і дослідницької діяльності, що крім їх взаємодоповнюваності, ґрунтується на результативному підході, у докторських програмах – на здобутті

знань через оригінальне дослідження, міждисциплінарній підготовці та їх новостворених ключових принципах. По-друге, активізація соціального виміру, як невід'ємної складової ЄПВО, та гарантування доступу до вищої освіти незалежно від фінансових можливостей студентів. По-третє, мобільність студентів і викладацького персоналу, як одного з вагомих завдань Болонського процесу, та усунення труднощів, що гальмують цей процес. По-четверте, привабливість ЄПВО, що віддзеркалюється через відкритість і співпрацю з іншими регіонами світу на основі принципів стійкого розвитку та забезпечення якості транскордонної вищої освіти, де першочерговими є академічні (університетські) цінності. Висвітлюючи напрями діяльності Болонського процесу на 2007 і 2010 рр., першочерговим ціннісним орієнтиром визначено створення Європейського простору вищої освіти на основі принципів якості та прозорості, збереження культурної різноманітності, державної відповідальності за вищу освіту, автономії закладів вищої освіти, трициклової підготовки і розвитку компетентностей та загальної рамки кваліфікацій тощо (Bergen Communiqué, 2005).

Розвиток ціннісних принципів Болонського процесу наскрізно відображено і в Комюніке Конференції Міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти (м. Лондон, 16–19 травня 2007 р.), «На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповідаючи на виклики глобалізації» (London Communiqué, 2007). Підтверджується основна ідея, що ЄПВО вибудовується на таких фундаментальних цінностях (На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації, 2007, с. 1): «інституційній автономії, академічній свободі, рівних можливостях та демократичних принципах, що сприятимуть мобільності, підвищуватимуть можливості працевлаштування, а також привабливості та конкурентоспроможності Європи». Окремо наголошується на «важливості впливу закладів вищої освіти... для визначення і передачі цінностей, які є основоположними для суспільства» (На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації, 2007, с. 1).

Представляючи аналіз успішних кроків Болонського процесу відповідно до визначених попередніми комюніке основних ціннісних пріоритетів (мобільність, структура ступенів, визнання кваліфікацій вищої освіти, рамка кваліфікацій, навчання впродовж життя, забезпечення якості, ЄПВО у контексті глобалізації), у Лондонському Комюніке виокремлено як напрям докторську підготовку та соціальний вимір. Оскільки «сприяння розвитку третього циклу, підвищення статусу, перспектив кар'єрного росту та фінансування дослідників-початківців є необхідними передумовами досягнення європейських цілей щодо покращення можливостей здійснення наукової діяльності,

підвищення якості та конкурентоспроможності вищої освіти в Європі», необхідно закладам вищої освіти «докласти зусиль щодо запровадження докторських програм як складової власної стратегії та політики, а також розробити відповідні шляхи побудови кар'єри та надати можливості кар'єрного зростання для докторантів та дослідників – початківців» (На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації, 2007, с. 5). Стосовно соціального виміру, наголошувалося, що саме вища освіта покликана сприяти «соціальній єдності, зменшенні нерівності, підвищенні рівня знань, умінь та компетентності у суспільстві» та забезпечувати «суспільну різноманітність», надаючи освітні послуги з урахуванням можливостей і запитів студентства (На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації, 2007, с. 5). Соціальний вимір визначено одним з пріоритетів, які передбачено на наступні роки, та віднесено до показників, які оцінюються кожною країною у звітах про імплементацію Болонського процесу.

Про цінності зазначається і в контексті забезпечення студентів працевлаштуванням, яке має бути поліпшено не лише на кожному з трьох освітніх циклів і в навчанні впродовж життя загалом, але й сприяти посиленню відповідальності закладів вищої освіти, урядів, роботодавців, інших зацікавлених сторін, а також розвитку співпраці між ними та запровадження інноваційних змін у навчанні.

Важливим, на нашу думку, підсумком наведеного комюніке є і те, що в країнах Болонського процесу започатковано розроблення єдиних, порівнюваних показників для визначення досягнень у його реалізації, що надасть змогу не лише висвітлити стан розвитку ЄПВО, але й з'ясувати виклики та проблеми вищої освіти в цілому.

Особливо значущою у розвитку ціннісних пріоритетів Болонського процесу стала Конференція європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, у м. Льовені та м. Лювен-ля-Ньов, 28–29 квітня 2009 р., «Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті», на якій підведено підсумки досягнень за минуле десятиліття та визначено пріоритети для прогресу ЄПВО на наступну декаду (Leuven and Louvain-la-Neuve Communiqué, 2009). З-поміж основних ціннісних принципів до 2020 р. утверджуються в цілому такі (Leuven and Louvain-la-Neuve Communiqué, 2009; Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті, 2009): результативність вищої освіти для становлення «високо креативної та інноваційної Європи знань» (Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті, 2009, с. 1); студентоцентроване навчання та мобільність студентів, що сприятимуть розвитку їхньої компетентності; інноваційність вищої освіти на основі інтеграції освіти та

дослідницької діяльності, де першочерговим пріоритетом є державне фінансування; державна відповідальність за вищу освіту, реформування якої здійснюється на основі європейських цінностей – інституційної автономії, академічної свободи та соціальної справедливості із залученням студентів і викладацького персоналу закладів вищої освіти (Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті, 2009, с. 2).

Спираючись на здобутки періоду становлення і розвитку ЄПВО, обґрунтовано пріоритети вищої освіти у наступному десятилітті «Навчання для майбутнього». Насамперед, наголошується на визнанні цінності розмаїття систем освіти і зокрема, місій вищої освіти, охоплюючи простір від навчання та дослідницької діяльності до соціальної інтеграції та культурного розвитку. Згідно з Комюніке ціннісні принципи віддзеркалюються у всіх напрямках реформування вищої освіти. Зокрема, соціальний вимір – представлення різноманітності населення європейських країн та створення рівних можливостей для якісної освіти; навчання впродовж життя – державна відповідальність, співпраця між органами державної влади, закладами вищої освіти, роботодавцями, викладацьким персоналом і студентами, розроблення національних рамок кваліфікацій та процедури «визнання попередніх періодів навчання на основі їхніх результатів» (Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті, 2009, с. 3); працевлаштування – здобуття високого рівня кваліфікації та компетентностей і введення в навчальні програми виробничої практики; студентоцентроване навчання – підвищення якості викладання на всіх рівнях як пріоритету подальшого впровадження європейських стандартів та керівних принципів для забезпечення якості; освіта, дослідження та інновації – стимулювання інноваційної і творчої діяльності, забезпечення високоякісного дисциплінарного дослідження докторських програм, зростання чисельності осіб з дослідницькою компетентністю та привабливості їх кар'єрного зростання; міжнародна відкритість – інтернаціоналізація закладів вищої освіти з метою забезпечення стійкого, гармонійного розвитку та привабливості і відкритості європейської вищої освіти; мобільність – одна з головних ознак ЄПВО, що посилює академічну та культурну інтернаціоналізацію, працевлаштування та мовний плюралізм; багатомірні інструменти прозорості – порівнянність та співвіднесення розроблених інструментів із принципами Болонського процесу, зокрема забезпеченням якості освіти; фінансування – пріоритетність державного фінансування в умовах зростання автономії закладів вищої освіти та пошукнових джерел фінансування (Калашнікова, 2014, с. 13–14; Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті, 2009).

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Таким чином, саме в означеній системі координат ціннісних пріоритетів і принципів з відповідним інструментарієм передбачалося реформування та вибудовування вищої освіти в країнах-учасниках Болонського процесу до 2020 р. Цінності, які були визначені Великою Хартією університетів, стали фундаментальними для Болонського процесу, а саме: академічна свобода, інституційна автономія, нероздільність викладацької та дослідницької діяльності, збереження традицій європейського гуманізму. Упродовж першого десятиліття реформування вищої освіти його країн – учасниць

перелік цінностей істотно розширено та зокрема, введено: студентоцентроване навчання, якість та інноваційність вищої освіти, державну відповідальність за вищу освіту, соціальну справедливість, навчання впродовж життя тощо. Встановлені ціннісні орієнтири для системи вищої освіти забезпечили відповідне віддзеркалення на діяльність викладацького персоналу та дотримання ним відповідних вимог у реалізації поставлених цілей закладу вищої освіти.

Актуальним у подальших дослідженнях є вивчення фундаментальних цінностей Європейського простору вищої освіти в 2010–2018 рр.

Література

- Болонський процес у період до 2020 року – Європейський простір вищої освіти у новому десятилітті. Комюніке конференції європейських міністрів вищої освіти, Льовен та Лювен-ля-Ньов, 28–29 квітня 2009 року. URL: [http://www.edupolicy.org.ua/files/Louvain_Communique_\(2009\).pdf](http://www.edupolicy.org.ua/files/Louvain_Communique_(2009).pdf) (дата звернення: 25.09.2018).
- Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
- Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти». Болонья, 19 червня 1999 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525 (дата звернення: 25.09.2018).
- Калашнікова С. Болонський процес: основні дати, документи, напрями розвитку та виклики. *Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні*: монографія / за заг. ред. В. Лугового, С. Калашнікової. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. С. 6–24.
- Конференція Європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій 29-30 березня 2001 року, м. Саламанка. *Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003–2004 рр.)* / за ред. В. Г. Кременя. Тернопіль: Вид-во ТДПУ імені В. Гнатюка, 2004. С. 31–32.
- Луговий В. І., Слюсаренко О. М., Таланова Ж. В. Ціннісно-орієнтаційні компетентності як невід’ємна складова кваліфікацій. *Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України*. 2018. 1 (98). С. 5–19.
- На шляху до Європейського простору вищої освіти: відповіді на виклики глобалізації. Комюніке Конференції Міністрів європейських країн, відповідальних за сферу вищої освіти, м. Лондон, 16–19 травня 2007 року. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2007_London/70/5/2007_London_Communique_Ukrainian_588705.pdf (дата звернення: 25.09.2018).
- Adelman C. The Bologna Process for U.S. Eyes: Re-learning Higher Education in the Age of Convergence. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED504904.pdf> (дата звернення: 25.09.2018).
- Bergen Communiqué. The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19–20 May 2005. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2005_Bergen/52/0/2005_Bergen_Communique_english_580520.pdf (дата звернення: 25.09.2018).
- Berlin Communiqué. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003. Realising the European Higher Education Area. URL: <https://enqa.eu/wp-content/uploads/2013/03/BerlinCommuniqué1.pdf> (дата звернення: 25.09.2018).
- Bieschke K. J., Mintz L. B. Counseling psychology model training values statement addressing diversity: History, current use, and future directions. *Training and Education in Professional Psychology*. 2012. 6 (4). P. 196–203. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0030810>.
- Bologna Seminar on «Doctoral Programmes for the European Knowledge Society» (Salzburg, 3–5 February 2005). Conclusions and Recommendations. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/salzburg%20recommendations%202005.pdf> (дата звернення: 25.09.2018).
- Durik A. M., Shechter O. G., Noh M., Rozek C. S., Harackiewicz J. M. What if I can't? Success expectancies moderate the effects of utility value information on situational interest and performance. *Motivation and Emotion*. 2015. 39 (1). P. 104–118. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11031-014-9419-0>.
- Frijters S., ten Dam G., Rijlaarsdam G. Effects of dialogic learning on value-loaded critical thinking. *Learning and Instruction*. 2008. 18 (1). P. 66–82. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2006.11.001>.
- Leuven and Louvain-la-Neuve Communiqué. The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28–29 April 2009. URL: https://www.eurashe.eu/library/modernising-phe/Bologna_2009_Leuven-Communique.pdf (дата звернення: 25.09.2018).
- London Communiqué. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world. 18 May 2007. URL: https://www.eurashe.eu/library/modernising-phe/Bologna_2007_London-Communique.pdf (дата звернення: 25.09.2018).

- Lovat T. J., Clement N.D. The pedagogical imperative of values education. *Journal of Beliefs & Values*. 2008. 29 (3). P. 273–285. DOI: <https://doi.org/10.1080/13617670802465821>.
- Moon, Y. Education reform and competency-based education. *Asia Pacific Education Review*. 2007. 8 (2). P. 337–341. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF03029267>.
- Prague Communiqué. Towards the European Higher Education Area. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2001_Prague/44/2/2001_Prague_Communique_English_553442.pdf (дата звернення: 25.09.2018).
- Salas Velasco, M. Do higher education institutions make a difference in competence development? A model of competence production at university. *Higher Education*. 2014. 68 (4). P. 503–523. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-014-9725-1>.
- Sorbonne Joint Declaration. Joint declaration on harmonisation of the architecture of the European higher education system. URL: http://www.mab.hu/web/doc/kulfold/Sorbonne_declaration.pdf (дата звернення: 25.09.2018).
- Strengthening European Identity through Education and Culture. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Commission's contribution to the Leaders' meeting in Gothenburg, 17 November 2017. Strasbourg, 14.11.2017. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0673&from=EN> (дата звернення: 25.09.2018).
- The Magna Charta of the European Universities. URL: <http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/> (дата звернення: 25.09.2018).
- Watkins R. Reflections on the Bologna Process: Examining the Evolution of the U.S. Perspective. *IEM Spotlight Newsletter*. 2017. 14 (Summer Issue). URL: https://www.nafsa.org/Professional_Resources/Browse_by_Interest/International_Students_and_Scholars/Network_Resources/International_Enrollment_Management/Reflections_on_the_Bologna_Process__Examining_the_Evolution_of_the_U_S__Perspective/ (дата звернення: 25.09.2018).

References

- Bolonskyi protses u period do 2020 roku – Yevropeyskyi prostir vyshchoi osvity u novomu desiatylitti. Komiunike konferentsii yevropeyskykh ministriv vyshchoi osvity, Leuven ta Louvain-la-Neuve, 28–29 kvitnia 2009 roku [The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28–29 April 2009]*. (2009). Retrieved from [http://www.edupolicy.org.ua/files/Louvain_Communique\(2009\).pdf](http://www.edupolicy.org.ua/files/Louvain_Communique(2009).pdf). (ukr).
- Kremen, V. (Ed.) (2008). *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education]*. Kyiv, Ukraine: Yurinkom Inter (ukr).
- Spilna deklaratsiia ministriv osvity Yevropy «Yevropeyskyi prostir u sferi vyshchoi osvity». Bologna, 19 chervnia 1999 roku [Joint declaration of the European Ministers of Education «The Bologna Declaration of 19 June 1999»]* (1999). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525 (ukr).
- Kalashnikova, S. (2014). Bolonskyi protses: osnovni daty, dokumenty, napriamy rozvytku ta vyklyky [Bologna process: basic dates, documents, directions of development and challenges]. In V. Lugovyi, S. Kalashnikova (Eds.), *Pravovi zasady realizatsii Bolonskoho protsesu v Ukraini [Legal Bases of the Bologna Process Realization in Ukraine]*. Kyiv, Ukraine: DP «NVTs «Priorytety» (pp. 6–24) (ukr).
- Konferentsiia Yevropeyskykh vyshchykh navchalnykh zakladiv i osvitnikh orhanizatsii 29-30 bereznia 2001 roku, m. Salamanka [Conference of European Higher Education Institutions and Education Organizations, March 29–30, 2001, Salamanca] (2004). In V. Kremen (Ed.), *Osnovni zasady rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti Bolonskoho protsesu (dokumenty i materialy 2003–2004 rr.) [Basic Principles of the Higher Education Development in Ukraine in the context of the Bologna Process (documents and materials 2003 – 2004)]*. Ternopil, Ukraine: TDPU imeni V. Hnatiuka (pp. 31–32) (ukr).
- Lugovyi, V. I., Sliusarenko, O. M., & Talanova, Zh. V. (2018). Tsinnisno-orientatsiini kompetentnosti yak nevid'iemna skladova kvalifikatsii [Value and orientation competences as an integral part of qualifications]. *Pedahohika i psykholohiia. Visnyk NAPN Ukrainy*, 1 (98), 5–19 (ukr).
- Na shliakhu do Yevropeiskoho prostoru vyshchoi osvity: vidpovidi na vyklyky hlobalizatsii. Komiunike Konferentsii Ministriv yevropeyskykh krain, vidpovidalnykh za sferu vyshchoi osvity, m. London, 16–19 travnia 2007 roku [London Communiqué. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world. 16–19 May 2007]* (2007). Retrieved from http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2007_London/70/5/2007_London_Communique_Ukrainian_588705.pdf (ukr).
- Adelman, C. (2009). *The Bologna Process for U.S. Eyes: Re-learning Higher Education in the Age of Convergence*. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED504904.pdf> (eng).
- Bergen Communiqué. The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19–20 May 2005.* (2005). Retrieved from http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2005_Bergen/52/0/2005_Bergen_Communique_english_580520.pdf (eng).
- Berlin Communiqué. Communiqué of the Conference of Ministers responsible for Higher Education in Berlin on 19 September 2003. Realising the European Higher Education Area.* (2003). Retrieved from <https://enqa.eu/wp-content/uploads/2013/03/BerlinCommuniqué1.pdf>. (eng).

- Bieschke, K., & Mintz, L. (2012). Counseling psychology model training values statement addressing diversity: History, current use, and future directions. *Training and Education in Professional Psychology*, 6 (4), 196–203. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0030810> (eng).
- Bologna Seminar on «Doctoral Programmes for the European Knowledge Society» (Salzburg, 3–5 February 2005). *Conclusions and Recommendations*. (2005). Retrieved from <https://eua.eu/downloads/publications/salzburg%20recommendations%202005.pdf> (eng).
- Durik, A., Shechter, O., Noh, M., Rozek, C., & Harackiewicz, J. (2014). What if I can't? Success expectancies moderate the effects of utility value information on situational interest and performance. *Motivation and Emotion*, 39 (1), 104–118. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11031-014-9419-0> (eng).
- Frijters, S., ten Dam, G., & Rijlaarsdam, G. (2008). Effects of dialogic learning on value-loaded critical thinking. *Learning and Instruction*, 18 (1), 66–82. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2006.11.001> (eng).
- Leuven and Louvain-la-Neuve Communiqué. *The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28–29 April 2009* (2009). Retrieved from https://www.eurashe.eu/library/modernising-phe/Bologna_2009_Leuven-Communique.pdf (eng).
- London Communiqué. *Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world. 18 May 2007* (2007). Retrieved from https://www.eurashe.eu/library/modernising-phe/Bologna_2007_London-Communique.pdf (eng).
- Lovat, T., & Clement, N. (2008). The pedagogical imperative of values education. *Journal of Beliefs & Values*, 29 (3), 273–285. DOI: <https://doi.org/10.1080/13617670802465821> (eng).
- Moon, Y. (2007). Education reform and competency-based education. *Asia Pacific Education Review*, 8 (2), 337–341. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF03029267> (eng).
- Prague Communiqué. *Towards the European Higher Education Area. Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th 2001* (2001). Retrieved from http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2001_Prague/44/2/2001_Prague_Communique_English_553442.pdf (eng).
- Salas Velasco, M. (2014). Do higher education institutions make a difference in competence development? A model of competence production at university. *Higher Education*, 68 (4), 503–523. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-014-9725-1> (eng).
- Sorbonne Joint Declaration. *Joint declaration on harmonisation of the architecture of the European higher education system* (1998). Retrieved from http://www.mab.hu/web/doc/kulfold/Sorbonne_declaration.pdf (eng).
- Strengthening European Identity through Education and Culture. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Commission's contribution to the Leaders' meeting in Gothenburg, 17 November 2017. Strasbourg, 14.11.2017* (2017). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0673&from=EN> (eng).
- The Magna Charta of the European Universities (1988). Retrieved from <http://www.magna-charta.org/resources/files/the-magna-charta/> (eng).
- Watkins, R. (2017). Reflections on the Bologna Process: Examining the Evolution of the U.S. Perspective. *IEM Spotlight Newsletter*, 14 (Summer Issue). Retrieved from https://www.nafsa.org/Professional_Resources/Browse_by_Interest/International_Students_and_Scholars/Network_Resources/International_Enrollment_Management/Reflections_on_the_Bologna_Process__Examining_the_Evolution_of_the_U_S__Perspective/ (eng).

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТИРЫ БОЛОНСКОГО ПРОЦЕССА (1988 - 2009 гг.): НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Регейло Ирина, доктор педагогических наук, старший научный сотрудник,
начальник научно-организационного отдела, Президиум НАПН Украины,
ул. Сечевых Стрельцов, 52 а, 04053 Киев, Украина, 240615@ukr.net

На основе анализа международных нормативных документов установлено ценностные ориентиры Болонского процесса и инструменты, которыми они имплементируются. Установлено, что фундаментальными ценностями Болонского процесса определены: академическая свобода, институциональная (университетская) автономия, нераздельность преподавательской и исследовательской деятельности, сохранение традиций европейского гуманизма. Обосновано, что в течение первого десятилетия реформирования высшего образования стран – его участниц в перечень ценностей введено: студентоцентрированное обучение, качество и инновационность высшего образования, государственная ответственность за высшее образование и социальная справедливость. Доказано, что установленные ценностные ориентиры для системы высшего образования обеспечили соответствующее отражение на деятельность преподавательского персонала и соблюдение им соответствующих требований.

Ключевые слова: Болонский процесс; Европейский исследовательское пространство; Европейское пространство высшего образования; коммюнике; преподавательский персонал; фундаментальные ценности; ценностные ориентиры; ценностные принципы.

VALUE ORIENTATIONS OF THE BOLOGNA PROCESS (1988-2009): REGULATORY ASPECT

Iryna Reheilo, Doctor of Science (Pedagogy), Senior Researcher, Head of the Scientific and Organizational Department, Presidium of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 52 a Sichovykh Striltsiv Str., 04053 Kyiv, Ukraine, 240615@ukr.net

The value orientations of the Bologna process and these values' implementation tools are revealed based on the analysis of international regulations. It is established that the Bologna process fundamental values are academic freedom, institutional (university) autonomy, indivisibility of teaching and research, preservation of the European humanism traditions. It is grounded that the following values were introduced in the list during the first decade of reforming the participating countries' higher education: student centered learning, quality and innovative character of higher education, state responsibility for higher education and social equity, etc. It is enlightened that in accordance with the generally accepted values there was initiated the development of common, comparable indicators for determining the higher education institutions' achievements in implementing the Bologna process principles. It made it possible not only to highlight the state of the European Higher Education Area development in the middle of the Bologna process, but also to identify the challenges and problems of higher education in general and to prevent their unpredictable consequences. It is proved that the established value orientations of the Bologna process for the higher education system provided an appropriate reflection on the academic staff activities and their following the corresponding requirements. Taking into account the positive results of the higher education reforming during the Bologna process formation and development in 1988-2009 the higher education value priorities for the next decade are defined, which should be implemented in all directions.

Key words: academic staff; Bologna process; communique; European Higher Education Area; European Research Area; fundamental values; value orientations; value principles.

Стаття надійшла до редакції 1.10.2018

Прийнято до друку 30.10.2018